

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.06 у Національному
університеті «Одеська юридична
академія» (Фонтанська дорога, 23,
Одеса, Одеська область, 65009)

ВІДГУК

**опонента, доктора юридичних наук, професора
Матвєєвої Лілії Георгіївни на дисертаційну роботу
Рязанова Михайла Юрійовича на тему «Правова спадщина у формуванні
українського права», подану на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і
права; історія політичних і правових учень**

Актуальність теми дослідження. Важливою передумовою для вибору теми є необхідність дослідження правової спадщини як механізму забезпечення правової стабільності та наступності правової системи України. На сьогодні особливо важливою є потреба в систематизації масиву правової спадщини України, який включає правові традиції, правовий досвід, правовий менталітет, правові інститути, законодавчі акти, які в сукупності дозволяють зберегти національну правову ідентичність, враховуючи при цьому міжнародні правові тенденції. Механізмом інтеграції історичних правових знань і практик у сучасну правову систему є двостороння взаємодія внутрішньої та зовнішньої правових традицій. Їх взаємодія дозволяє правовій системі адаптуватися до нових умов, зберігаючи при цьому свою безперервність і правову спадковість.

Крім того, глобалізація як сучасне явище впливає на правові системи різних країн, включно з Україною, змушуючи їх адаптуватися до нових умов і викликів. У цьому контексті правова спадщина виступає важливим інструментом для збереження правової ідентичності та правової стабільності в умовах глобальних змін. Дослідження того, як правова спадщина може бути трансформована і використана в умовах глобалізації, є ключовим для формування стратегії розвитку національної правової системи.

Таким чином, актуальність дослідження правової спадщини зростає в умовах повномасштабної війни, яка загрожує і фізичному існуванню держави, і

її правовому буттю. У цих обставинах правова спадщина виступає не тільки об'єктом історико-правового аналізу, а й ресурсом для захисту державності, забезпечення безперервності правового розвитку та збереження нормативної легітимності. Важливим є виявлення сталих елементів національної правової культури, що слугують основою подальшої адаптації та розвитку права. Дослідження правової спадщини має практичне значення для оновлення правової освіти, реформування судової системи, розвитку публічної влади та громадянського суспільства. Її врахування сприяє формуванню збалансованої моделі права, яка поєднує національні традиції з потребами сучасності.

Тема правової спадщини у формуванні українського права не була предметом спеціального комплексного дослідження у вітчизняній юридичній науці. Проте можна виділити ряд вчених, що у своїх наукових працях студіювали окремі її аспекти. Серед них можна зазначити наукові праці, таких вчених, як: Л. Авраменко, Н. Атаманова, Ю. Баланюк, О. Балинська, М. Бедрій, Х. Бехруз, Є. Білозьоров, М. Білоконь, І. Бойко, Д. Вовк, І. Вороніна, В. Горбань, С. Гусарєв, А. Дідківський, Ю. Дмитрієнко, Р. Достдар, В. Дудченко, В. Завальнюк, Л. Заморська, М. Козюбра, С. Кравченко, А. Крусян, Ю. Лобода, М. Луцький, Ю. Оборотов, М. Савчин, В. Селіванов, В. Сироткин, С. Скуріхін, І. Терлюк, Є. Харитонов, О. Харитонova, Ю. Цуркан-Сайфуліна, Я. Шевчук-Бела, Ю. Шемшученко.

Серед зарубіжних авторів, які зверталися до дослідження правового минулого, правових традицій та впливу минулого на розвиток сучасних проявів права відзначаються роботи: В. Богішича, Л. Буразіна, С. Ейзенштадта, Л. Фрідмана, Г. Дж. Бермана, Р. Якобсона, Д. Лубана, Р. Редфілда, Р. Давіда, Р. Коррадо, Сабо Ф. Гаугвіца, К. Е. фон Лінгенталя.

Водночас праці зазначених вчених не вичерпують багатогранної проблематики правової спадщини у формуванні українського права, що свідчить про високу актуальність і необхідність здійснення комплексного та ґрунтовного дослідження правової спадщини у формуванні національного права України.

У цьому контексті, оцінюючи в цілому подану до захисту дисертацію М. Рязанова, можна констатувати, що вона по суті є першим у вітчизняній науці дослідженням, в якому з позицій теорії права дається концептуальне осмислення теоретико-правових засад та проблем правової спадщини, об'єктивно спрямованих на вдосконалення та модернізацію відповідної діяльності держави

з метою ефективного реформування сучасної правової системи України. Тема дослідження є, таким чином, актуальною і своєчасною.

В рамках теоретико-методологічної та практичної проблематики правової спадщини у формуванні українського права автор ставить актуальну мету (с. 24) і в цілому успішно вирішує комплекс завдань (с. 24-25), об'єднаних загальною ідеєю визначити особливості теоретико-правових засад та проблем правової спадщини у формуванні українського права, на основі опрацювання позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду, окреслити напрями удосконалення відповідних правових механізмів. Розкриваючи проблематику, пов'язану з концептуалізацією цієї ідеї та її практичною реалізацією, здобувач вносить істотний внесок в обґрунтування пріоритетних напрямків використання правової спадщини у модернізації українського права та держави. Квінтесенція цього дослідження отримала теоретичне вираження в запропонованих здобувачем і таких, що заслуговують на увагу вчених і законодавців, напрямів розвитку правової спадщини України (с. 363-382). Пропоновані шляхи розгляду правової спадщини як основи розвитку українського права отримують розгорнуте обґрунтування в тексті дисертації, яка має досить добре продуману структуру, що відповідає меті і завданням дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна. Належний ступінь обґрунтованості і достовірності одержаних наукових результатів забезпечується тим, що вони ґрунтуються на достатній методологічній основі, яка включає цілу систему різноманітних загальнонаукових та соціально-наукових методів пізнання теоретико-правових засад правової спадщини у формуванні українського права. Комплексне застосування методів пізнання надало можливість дисертанту сформулювати обґрунтовані наукові положення, висновки та пропозиції, які є достовірними, мають наукову новизну, теоретичне і практичне значення. Їх наукова обґрунтованість та достовірність підтверджені апробацією на міжнародних науково-практичних конференціях.

Наукові джерела використані автором достатньо критично, ведеться наукова дискусія. При цьому, дисертант неухильно дотримується етики наукової дискусії, супроводжує розгляд джерел їх ретельним аналізом і переконливо аргументує власні підходи та висновки.

Вище викладене дає підстави стверджувати, що сформульовані в дисертації М. Рязанова наукові положення, висновки і рекомендації мають достатню міру самостійності, обґрунтованості і достовірності.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що це дослідження є одним із перших системних теоретико-правових досліджень правової спадщини та її впливу на формування українського права та визначення ціннісно-інституційної матриці правової системи. У результаті дисертаційного дослідження сформульовано та обґрунтовано низку концептуальних положень, що відрізняються науковою новизною і мають важливе теоретичне та практичне значення. Оцінюючи наукову новизну основних положень, висновків і рекомендацій, слід відзначити, що у роботі порушені раніше недостатньо розроблені наукові та практичні проблеми, розв'язання яких дозволило отримати результати теоретико-прикладного характеру.

На схвалення заслуговують більшість положень наукової новизни, які виносяться на захист (с. 28-33).

Насамперед це стосується сформульованого визначення правової матриці як концептуальної моделі, що дає змогу структурно та функціонально охопити триєдність елементів правової системи (в широкому сенсі): правової культури, правової спадщини та правових традицій. Автор зазначає, що основою правової матриці виступає правова ідентичність, яка є інтегрованим відображенням правових цінностей, історично сформованого правового досвіду й соціокультурних особливостей, утілених у сучасній правовій реальності (с. 121 - 122).

Також дисертантом з'ясовано значення правової спадщини у формуванні українського права в його вузькому та широкому розумінні. У вузькому значенні, автор наполягає, що формування українського права трактується як процес нормативного оформлення вкорінених у національну правосвідомість правових смислів, що акумульовані у принципах, цінностях, правовому досвіді, уявленнях про справедливість, правопорядок та ін. Своєю чергою, у широкому значенні формування українського права постає як поступовий, багаторівневий і структурно зумовлений процес еволюції національного права на основі правової спадщини, що здійснюється у межах взаємодії внутрішньої та зовнішньої правових традицій.

Автором означено моделі взаємодії зовнішньої та внутрішньої правових

традицій. Домінація зовнішньої правової традиції над внутрішньою проявляється тоді, коли правові норми витісняють локальні звичаєві практики в процесі централізації та уніфікації правової системи, що зумовлює формування нових або модернізацію існуючих національних правових інститутів під впливом наднаціональних правових стандартів. Гібридизація передбачає поєднання правових інститутів, принципів і доктрин (запозичених через зовнішню правову традицію) з усталеними елементами внутрішньої правової традиції, що сприяє збагаченню національної правової системи, підвищує її адаптивність і пристосовуваність, а також забезпечує збереження правової самобутності шляхом оновлення та актуалізації традиційних елементів у контексті сучасного правового простору (с. 110-111).

Заслуговує на увагу надане визначення правового артефакту, як первинної одиниці правової спадщини, що має знакову форму та виконує репрезентативну функцію, фіксуючи й передаючи правові смисли у вигляді норм, принципів права, правових цінностей (с. 151).

Слід на високому рівні оцінити здобутки М. Рязанова стосовно представленої теоретичної моделі форми виокремлення форм трансляції правової спадщини (нерефлексивну та рефлексивну), в межах яких виявляються гібридні механізми трансляції. Цікавою є авторська позиція щодо констатації, що трансляція правової спадщини — це багаторівневий процес актуалізації, передавання, адаптації та оновлення історично сформованих правових смислів, що здійснюється в межах конкретного соціокультурного контексту та спрямований на забезпечення спадкоємності й легітимації права (с. 99). Автор виокремлює дві форми трансляції, а саме: нерефлексивну, та рефлексивну.

Обґрунтовуючи це, а автор зазначає, що нерефлексивна трансляція це спонтанне або ментально зумовлене відтворення досвіду через внутрішню правову традицію (звичаї, локальні норми, моделі поведінки, приналежність до правової ідентичності) і правовий менталітет (архетипи, уявлення, стереотипи, інтуїтивне «впізнавання» норм) (с. 85). В свою чергу рефлексивна трансляцію представляється як цілеспрямована діяльність, що реалізується через зовнішню правову традицію (рецепійовані інститути, доктрини, філософські концепти), юридичну науку (яка систематизує спадщину, формує доктрини, методологію та оновлює зміст), правотворчу діяльність (що трансформує спадкові смисли в сучасні норми, інститути права й механізми правової регуляції) та

правоінтерпретаційну діяльність як герменевтичну практику, що забезпечує тлумачення й актуалізацію правової спадщини в нових умовах (с. 90).

Окремого зацікавлення, викликає виокремлення автором правової поведінки та правових інститутів як гібридних механізмів, залучених до обох форм трансляції правової спадщини (с. 96-98).

З позитивної точки зору характеризується виявлена структура правової спадщини крізь її знакові прояви (правова традиція, мова права, правове мислення, правосвідомість, образ права), що створюють ієрархічну структуру впливу на правову культуру, де: 1) правова традиція – фундаментальний рівень, що забезпечує спадковість правових ідей та збереження базових смислових орієнтирів. Вона включає концепції, що залишаються стійкими впродовж історичного розвитку (наприклад, ідеї соборності та самоврядування). Правова традиція є вихідною точкою для формування інших елементів правової спадщини; 2) мова права – комунікативний рівень, що виконує функцію передавання правових знань між поколіннями. Як засіб вираження правової думки, мова права інтегрує історичний досвід, відображає культурні особливості суспільства та визначає доступність і зрозумілість правових норм; 3) правове мислення – когнітивний рівень, що формує спосіб аналізу, інтерпретації та застосування правових знань. Воно визначає логіку правотворчості, правозастосування і правового прогнозування, опосередковуючи взаємодію між традицією та сучасними правовими практиками; 4) правосвідомість – індивідуальний і суспільний рівень, що відображає внутрішнє ставлення до права, правову ідентичність та рівень прийняття правових норм. Правосвідомість є наслідком правової традиції, мови права та правового мислення, але водночас впливає на їхню трансформацію; 5) образ права – інтеграційний рівень, що узагальнює уявлення про правову систему як гармонійне поєднання традиційних і сучасних цінностей. Він формується під впливом правової традиції, мови права, правового мислення та правосвідомості, відображаючи суспільне сприйняття права та його легітимність (с. 159-168).

Таким чином, автором зазначено, що правова спадщина визначається як багатовимірна система, що охоплює сукупність історично сформованих і успадкованих від попередніх поколінь правових норм, принципів, інститутів, цінностей і досвіду. Вона становить фундаментальну основу для підтримки й розвитку національної правової системи, забезпечуючи її стабільність,

наступність і закономірність еволюції. У межах цієї багатовимірної системи процеси відбору правових зразків, сформованих у попередні історичні періоди, впливають на сучасний розвиток правової системи. Правова спадщина постає сполучною ланкою між правовою культурою та правовою традицією, які в єдності визначають формування правової ідентичності як ядра правової системи (с. 76).

Вказані положення наукової новизни можуть бути використані для проведення наукових досліджень та удосконалення правових механізмів, які впливають на правову спадщину України.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових фахових виданнях. Основні положення дисертації знайшли своє відображення в сорока одній науковій праці, а саме: у двадцяти одній статті, що опубліковані у фахових наукових українських та зарубіжних виданнях, у дев'ятнадцятих надрукованих тезах доповідей (котрі були представлені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях і круглих столах), а також у одній публікації, що додатково відображає одержані наукові результати. Зазначені публікації презентують наукову новизну обраної теми, якісно і змістовно характеризують дисертаційне дослідження.

Особистий внесок у публікаціях, виконаних у співавторстві, вказано у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

У статті «Mediation and the right to a fair trial: legal heritage or anomaly of the legal sphere» (*Amazonia Investiga*. 2024. № 13(79). Р. 165–176) автором досліджено розвиток і функціонування медіації та її узгодження з українськими правовими традиціями.

У статті «Legal anomalies within human rights implementation in court: Ukrainian heritage and perspectives» (*Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. № 4(12). Р. 90–103) проведено ретроспективний аналіз правових аномалій (як проявів негативної правової спадщини), пов'язаних із предметом реалізації прав у суді, а також аномалій, що опосередковано впливають на можливість і повноту такої реалізації.

У статті «The categories «legal tradition» and «anomaly of the legal sphere» in the context of regulation of innovations of modern society» (*Amazonia Investiga*, 2020. № 9(25). Р. 411–417) автором обґрунтовано, що розвиток будь-

якого суспільства неможливий без використання запозичень минулих історичних епох, що знайшли своє відображення у правовій спадщині.

У статті «Surrogacy as a method of supporting reproductive technologies in Ukraine and a foreign method of its legal regulation» (*Amazonia Investiga*. 2019. № 8(22). Р. 121–128) розглядається феномен сурогатного материнства як динамічного правового інституту, розвиток якого зумовлений трансформацією традиційних уявлень про батьківство, походження дитини та сімейні правовідносини в умовах розвитку допоміжних репродуктивних технологій.

У статті «Естетика сучасного українського права: переосмислення крізь призму правової спадщини» (*Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 45–48) автором доведено, що естетика українського права базується на автентичних цінностях і національній правовій спадщині.

У тезах доповіді «Роль юридичної освіти у формуванні правової еліти та визначенні пріоритетів правового розвитку» (*Модернізація підходів до підготовки наукових кадрів у галузі права* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, Київ, 2 січня – 12 лютого 2023 року. С. 91–93) здійснено концептуальне осмислення ролі юридичної науки та освіти в Україні як ключового чинника формування професійної правничої спільноти.

У тезах доповіді «Правова доктрина як джерело права в релігійних правових системах» (*The world of modern technologies and inventions : The 4th International scientific and practical conference, Vienna, October 10–13, 2023*. Р. 118–121) автором здійснено теоретичне осмислення природи правової доктрини як форми трансформації наукових ідей у складову практичного правозастосування.

Дисертаційне дослідження виконане автором самостійно з використанням останніх досягнень теорії права та держави. Усі сформульовані в ньому положення, висновки та пропозиції обґрунтовані на основі особистих досліджень М. Рязанова. Автором, для аргументації власних положень і висновків, використовувалися напрацювання інших науковців, на які неодмінно робилися посилання.

Анотація та реферат відповідають змісту дисертації, належно відображають її основні положення, при цьому реферат є ідентичним основним положенням дисертаційного дослідження, а також відповідають установленим вимогам.

Вимоги академічної доброчесності дотриманні у повному обсязі, наявний

висновок StrikePlagiarism – позитивний. Проаналізувавши докторську дисертацію та наукові публікації, в яких висвітлені основні наукові результати докторської дисертації можна дійти висновку про відсутність у зазначених працях академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, так і відсутність порушення інших елементів та принципів академічної доброчесності.

Теоретичне і практичне значення результатів дисертаційного дослідження. Дисертацію та реферат оформлено відповідно до вимог, встановлених МОН України. Встановлюючи значущість для науки і практики результатів дослідження, проведеного М. Рязановим, варто вказати, що воно вирішує наукову проблему, оскільки результати роботи поглиблюють існуючі уявлення про правову спадщину у формуванні українського права й можуть бути основою для подальших наукових досліджень з відповідної проблематики, а також містить висновки й пропозиції, що можуть бути використані для вдосконалення чинного та перспективного розвитку теоретичного та практичного осмислення права. Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватись при викладанні дисциплін «Теорія права та держави», «Проблеми теорії права та держави», «Порівняльне правознавство», «Правова спадщина України» тощо.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертаційна робота «Правова спадщина у формуванні українського права» написана науковою українською мовою та характеризується належним стилем викладу. Окремі технічні описки не впливають на загальне сприйняття матеріалу, оцінку наукових положень, висновків і рекомендацій, а також не знижують доступності викладеного тексту.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження. Визнаючи загалом високий теоретичний рівень роботи, її велике практичне значення, слід відзначити, що це не виключає можливостей критичного підходу до окремих позицій дисертації, висловити деякі міркування та зауваження:

1. Одним із концептуально важливих положень дисертації є розмежування внутрішньої та зовнішньої правових традицій, а також спроба показати динаміку їх взаємодії через моделі домінації та гібридизації. Водночас у роботі недостатньо чітко окреслено критерії, за якими здійснюється відмежування цих моделей. У зв'язку з цим виникає питання: за якими саме критеріями автор відмежовує гібридизацію від домінації, а також якою мірою ці моделі є наслідком об'єктивної логіки правового розвитку, а якою – результатом

цілеспрямованого впливу конкретних суб'єктів правової спадщини?

2. У дослідженні підкреслюється важливість правової спадщини для формування та розвитку правової культури. У той же час недостатньо висвітленим залишається питання про те, як оновлення нормативних моделей співвідноситься зі змінами правової культури в контексті модернізації права. Водночас саме через цей аспект можна точніше показати, як правова спадщина впливає не тільки на зміст права, але й на його сприйняття, реалізацію та місце в сучасному правовому житті.

3. Автор переконливо доводить, що зовнішні правові моделі не повинні сприйматися як механічно запозичені конструкції, а мають співвідноситися з правовою культурою, правовою пам'яттю та внутрішньою традицією. Водночас у роботі не вистачає більш предметного аналізу умов інституційного вбудовування правових новацій у національну правову систему. Точнішого окреслення потребує питання, за яких умов запозичені правові моделі справді стають частиною національного права, а за яких залишаються формально прийнятими, але внутрішньо неукоріненими.

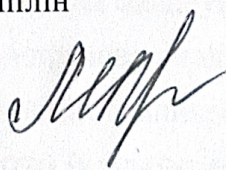
4. Дисертантом правова спадщина розглядається як чинник, що сприяє забезпеченню правового континуїтету, збереженню правової ідентичності та адаптації правової системи до змінних умов. У цьому контексті постає важливе питання: як саме правова спадщина співвідноситься не тільки з правонаступністю, але й із правовою новацією, тобто з тими змінами, які в сучасних умовах не лише підтримують безперервність, а й суттєво змінюють правову систему? Іншими словами, чи виступає правова спадщина лише чинником стабілізації, чи вона також виступає джерелом внутрішньо вмотивованого оновлення права?

5. У дисертації переконливо показано зв'язок правової спадщини з правовою культурою, зокрема з професійною правовою культурою юристів, яка постає важливим середовищем її збереження, передачі та розвитку. Разом із тим поза увагою залишилося питання про те, яким чином правова спадщина впливає не лише на збереження, а й на оновлення професійної правової культури в умовах сучасної модернізації юридичної освіти, науки та правозастосовної діяльності. Саме через цей аспект можна ще виразніше показати, як правова спадщина функціонує у сучасному правовому житті не тільки як історична основа, а і як чинник професійного правового розвитку.

Втім, зазначені зауваження не знижують загалом високого рівня дисертаційного дослідження, а тому можна дійти такого загального висновку: дисертація на тему: «Правова спадщина у формуванні українського права», відповідає науковій спеціальності, 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень», і являє собою закінчену науково-дослідну роботу, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову проблему, яка має істотне значення для юридичної науки. Основні результати дисертації відображають особистий внесок здобувача в їх досягнення. А отже, дисертаційне дослідження повністю відповідає вимогам: Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. №261; Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. №1197; Наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 Про затвердження Вимог до оформлення дисертації; а її автор – М. Рязанов – заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

ОПОНЕНТ:

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Лілія МАТВЄЄВА

ПОГОДЖЕНО:

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Максим КОРНІЄНКО